

УДК [728:624.011.1:7]:392"18/19"(477.8)(045)

**АРХІТЕКТУРНІ ТРАДИЦІЇ ДЕРЕВ'ЯНОГО ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА
ТА ЇХ МИСТЕЦЬКІ ВІДОБРАЖЕННЯ В НАРОДНІЙ ОБРЯДОВОСТІ
УКРАЇНЦІВ КАРПАТ кінця ХІХ – ХХ століть**

Малець О.О., Олійник В.В., Штерр Д.І.

**ARCHITECTURAL TRADITIONS OF WOODEN HOUSING CONSTRUCTION
AND THEIR ARTISTIC REFLECTIONS IN THE FOLK RITUALS OF THE
UKRAINIANS OF THE CARPATHIANS OF THE LATE NINETEENTH AND
TWENTIETH CENTURIES**

Malets Oleksandr, Oliinyk Viktoriia, Shterr Diana

У статті автори розглядають народні архітектурні традиції дерев'яного житлового будівництва; людину в народній казці; проблеми походження феномену писанкарства; роль води в традиційній обрядовості українців Карпат другої половини ХІХ – ХХ ст. Досліджують мистецькі традиції та звичаї як феномен соціально-культурної спадщини, які переходять від покоління до покоління та відтворюються у певних суспільствах впродовж тривалого часу.

Ключові слова: традиції, архітектура, звичаї, феномен, мистецтво, спадщина, культура.

In this article authors reveal national traditions of wooden housing; man in the folktale; the problems of the phenomenon of Easter eggs origin; the role of water in the traditional Ukrainian Carpathians rites in the second half of 19-20 centuries, explore the traditions and customs as a phenomenon of social and cultural heritage, which pass from generation to generation and were recreated in certain societies for a long time.

Keywords: traditions, architecture, customs, phenomenon, art, heritage, culture.

У наш час гостро стоїть проблема відродження духовності суспільства. Добробут його залежить від рівня духовності кожного з нас. Духовно-культурний рівень визначає силу нації. Одне з найважливіших завдань духовного виховання – це формування почуття належності до свого народу, його архітектурних традицій, мистецтва, історії.

Воно починається не тільки з маминої колискової, батьківського слова, бабусиної казки, народної пісні, приказок, загадок, але й із мистецьких предметів народної творчості, в яких закладені життєва мудрість предків, загальнолюдські цінності.

Народне мистецтво створює прекрасну основу для розвитку духовної культури. Минає все, умирають покоління, усе перетворюється на прах, лишається тільки дух народу, матеріалізований в архітектурній традиції дерев'яного житлового будівництва та у творах народного мистецтва.

На сучасному етапі архітектурні традиції дерев'яного житлового будівництва в Українських Карпатах другої половини XIX –XX ст. досліджує Файник Т.М.; людину в народній казці Українських Карпат досліджують Кирчів Р.Ф, Мушкетик Л.Г.; до мистецьких проблем походження феномену писанкарства та особливостей виготовлення писанок зверталися багато дослідників, зокрема Н. Сумцов, О. Воропай, С. Бутник, Е. Біняшеський, М. Вовчок, О. Маркович, М. Скорик, Г. Сотська; про роль води в традиційній обрядовості українців Карпат вивчали Горошко Л., Гвоздевич С.

Метою статті є спроба розкрити особливості збереження архітектурних традицій дерев'яного житлового будівництва в Українських Карпатах, проблеми походження феномену писанкарства та мистецьких особливостей виготовлення писанок, людини в народній казці, роль води в традиційній обрядовості українців Карпат.

Традиції, – феномен соціально-культурної спадщини – які переходять від покоління до покоління та відтворюються у певних суспільствах впродовж тривалого часу. І хоча архітектурні традиції є неодмінною умовою існування усіх соціальних та культурно-мистецьких систем, все ж особлива значущість та питома вага належить їм у докапіталістичних суспільно-культурних формах, які, власне, і отримали завдяки цьому назву “традиційних” (“традиційна культура”, “традиційний спосіб життя”, “традиційні світоглядні уявлення”, “традиційні обряди-звичаї”, “традиційні ремесла”, “традиційні прийоми будівництва”, в т.ч. “традиційні принципи житлового будівництва”) [1, с.108-111].

Якщо першопочатковий етап формування “традицій” як соціально-культурної спадщини сягає своїм корінням періоду існування синкретичних форм культури, то виділення “народних” традицій зумовлене було появою, а далі і

виокремленням професійних мистецьких культурних форм. Звідси і походить поява “професійних” або “високих” традицій, які прийнято пов’язувати з професійними формами мистецької творчості.

Велике значення у вихованні мають обряди і ритуали, – це сукупність установлених народом упродовж років дій, пов’язаних з виконання побутових і релігійних традицій або настанов. У цих формах, особливо обрядах, втілені дії, помисли та почуття попередніх поколінь, викликані в них реалізацією суспільних відносин і необхідні для нормального їх функціонування.

У вихованні дітей-горян надзвичайно важливе значення мають і народні свята, які більшість дослідників визначають як форми і прояви національно-культурних мистецьких традицій і звичаїв.

Свою душу, думки, творчий таланти, художнє бачення навколишнього світу український народ виявив у маленькій писанці – шедевр мініатюрного живопису. Писанка – твір народу, мистецтво сотень його поколінь і вицвіт думки, серця, тисячолітнього його життя, його культури.

Яйце існувало у повір’ях і побуті багатьох народів як символ сонця, яке займало перше місце в дохристиянських культурах. Мистецьке шанування яйця було зумовлене уявленнями про весняне відродження творчих сил природи. У стародавніх народів були поширені оповіді про яйце як джерело життя і всесвіту [3, с.69-70].

Писанка – це важлива складова мистецької української культури, народних традицій, це символ Христового Воскресіння, який використовується в релігійних обрядах і відіграє велику роль. Писанки і фарбовані яйця (крашанки) існують у багатьох народів світу, з ними пов’язано безліч легенд, повір’їв, звичаїв, традицій, обрядових ритуалів, які виникли в язичницьку добу, видозмінювались, а з прийняттям християнства набули нової функції, пов’язаної з ритуалами освячення Паски під час найголовнішого християнського свята – Великодня. Українські писанки знає увесь світ. Вони є своєрідним національним символом. Це один із найяскравіших феноменів орнаментального мистецтва України [5, с. 20-21].

Серед писанок народів світу орнаментика українських писанок карпатського краю, зокрема Гуцульщини, вирізняється своєю неповторною мистецькою красою, багатством декоративних рисунків, кольоровою барвистістю, різноманітністю елементів і мотивів розпису. Для фарбування яєць найкраще використовували цибулеве лушпиння, яке збирали заздалегідь. Залежно від кольору лушпиння фарбування яєць виходило від світло-рудого до темно-коричневого. На гуцульських писанках найпоширеніші геометричні мотиви, але на них також часто зображають домашніх і диких птахів і тварин: півників, курочок, риб, метеликів, оленів, раків.

Щорічно створювалися писанки з символами, різноманітність яких відбиває регіональні особливості кожного району. Однак деякі мотиви розповсюджені по всій Україні. Найпоширеніші мистецькі образотворчі елементи дозволяють класифікувати різноманітні орнаментальні мотиви писанок у такі групи: символи сонця – джерело світла, тепла й життя, чоловіча енергія; символ води (безконечники) – вода, жіноча енергія; символи рослин – щорічне відродження рослинності та її родючість; символ тварин – здоров'я й життя, давній символ життя та смерті; геометричні символи – прагнення до кращого життя; релігійні мотиви (церква) – земний образ космосу[4, с.90-91].

При поділі яйця утворюються поля різної форми і величини. Вони становлять основу для розміщення елементів орнаменту. Техніка розписування досить складна і вимагає чіткої послідовності. Рослини, квіти, птахи, тварини, хрести, споруди, побут мешканців Карпат, процеси праці, відпочинку – все це знаходить своє відображення на писанках і є першоосновою, що дає мистецький матеріал для орнаментальних прикрас. Ми, як і наші давні предки, радіємо першим весняним листочкам, зачудовано слухаємо спів жайворонка, милуємося плином ріки [2, с.20]. Щоб висловити вічне, наші предки створили символи. Із символом сонця пов'язано все найкраще, що є в людському житті. У християнстві сонце стало символом Бога, оскільки Бог – це світло.

Етнологічні дослідження пріоритетно зосереджуються на вивченні життєзабезпечувальних митецьких форм культурних традицій, в тому числі і предметно-матеріалізованих. Серед них вагома роль належить такій ділянці матеріальної культури, якою є житло [6].

Житло, як один із архітектурних важливих компонентів життєзабезпечення, є одночасно й формою, тобто, штучно створеного людиною, простору. Воно активно сприяє формуванню уявлень про зв'язки “зовнішній-внутрішній”. “Зовнішній”, згідно з фольклорними джерелами, розшифровується як неосвоєний, дикий, природний простір типу “ліс”, “поле”, ”гори” і т. ін. “Внутрішній” – відповідно “свій”, “людський”, “олюднений”, “домашній”, “хатній”. Відношення “зовнішній-внутрішній” може бути інтерпретоване як відношення “належний культурі – неналежний культурі” [2, с.33].

Проблема взаємозв'язку етносу як соціокультурного феномену та екологічного довкілля, формування та життєдіяльність етнічних культур та тлі цих взаємин від давнини до сьогодення є значущою і в теоретичному, і в конкретно-історичному плані. У сфері архітектурної культури цей взаємозв'язок проявляється у своєрідності способів адаптації до природно-географічного середовища. Загальновідомо, що різні етноси по-різному адаптуються до подібних природних умов, тобто по-різному використовуються аналогічні природні ресурси середовища [7, с.71-72] .

На етнічній карті України Карпати виділяються екологічною та історико-культурною своєрідністю. Відповідно до своєрідності довкілля Карпат, в якому життєдіють окремі територіально фіксовані компоненти українського етносу (зональні, етнографічно-групові, локальні, і т.п.), сформувалась своєрідність прояву архітектурних традицій різних виробничих сфер їхньої діяльності, в т.ч. й специфіка етнобудівельних традицій.

Бойківщина на сході межує з Гуцульщиною, на заході – з Лемківщиною, і займає теперішній Сколівський, Турківський та частково Самбірський, Старосамбірський, Стрийський і Дрогобицький райони Львівської області,

Рожнятівський та Волинський райони Івано-Франківської області, Міжгірський, Воловецький, частково Великоберезнянський райони Закарпатської області. Гуцульщина займає Верховинський, південні частини Косовського і Надвірнянського районів Івано-Франківської області, південну частину Вижницького району, Путивльський район Чернівецької області, Рахівський район Закарпатської області. Лемківщина в Українських Карпатах займає територію Перечинського і часткового Великоберезнянського районів Закарпатської області.

Віддзеркалюючи екологічну своєрідність довкілля, природні можливості якого слугують сировинною основою будівництва, архітектурні традиції формують як різноманітність проявів будівельної сфери діяльності, так і результати, зафіксовані в певних об'єктах-спорудах.

Особливий інтерес становить аналіз світоглядних уявлень, які зумовлювали створення системи естетичних та утилітарно-практичних підходів до будівництва дерев'яного житла, формування своєрідних архітектурних форм освоєння природних ресурсів та вироблення відповідних виробничих комплексів, визначення технологічно-операційних пріоритетів та стереотипних уявлень про них, вибір найсприятливіших часових параметрів початку, продовження та закінчення кожного з виробничих етапів, стимуляцію виділення професійно орієнтованих майстрів та способи освоєння ними будівничих професій, формування рівнів соціальної значущості майстрів будівельної справи; продукування обрядово-ритуальних дій, якими супроводжувалися етапи будівельного циклу [10, с.12-15].

Аналіз будівельних архітектурних традицій, як і специфічних культурологічних текстів, дозволив показати деякі з можливих семіотичних значень моделі традиційної культури українців Карпат.

Вироблені віками культурні цінності українців Карпат були породжені як світом навколишньої природи, так і світом виробничої діяльності, тобто в

широкому розумінні двома феноменами життя: власне людиною і людським довкіллям.

Різний ступінь етнокультурної інформативності був властивий періодичним та okazіальним обрядодіям. Серед обрядових дій, пов'язаних із житлом, виділяються періодичні, коли житло або окремі його частини чи елементи входять до системи календарних чи сімейних ритуалів, які мають канонізовану періодичність, натомість okazіальний характер мають обрядові дії, приурочені до конкретних етапно-будівельних процесів.

В українців Карпат віддавна і до сьогодні будівельні традиції становлять складову частину традиційно-побутового архітектурно-культурного комплексу. Тобто і на рівні джерельно-історичної спадщини, і на рівні сучасної будівничої практики кожен з етапів будівельного циклу (вибір сировини, підготовка її до будівництва, вибір інструментарію, метрологічна система, система конструктивно-технологічних прийомів дерев'яного будівництва, формування будівничої майстерності, виділення статусу народного майстра та обрядових дій, пов'язаних з цими етапами) виявляє глибину вікових архітектурних традицій та формування світоглядних уявлень мешканців гір [7].

Гори були природним середовищем, в якому формувався світогляд людей, естетика їх спілкування з довкіллям і між собою. Як писав Іван Вагилевич, "... ніде поезія природи не виявляється так яскраво, як у горах, де земля більше наближена до неба. І людина тут більше наближена душею до природи, ніж деінде" [9, с.28-29]. Від дня свого народження, з дотику до дерев'яної колиски горянин починав спілкуватися з навколишнім світом. Дерев'яні "ходуни", любовно виточені батьком, дозволяли розширити межі навколишнього світу дитини. Дерев'яні іграшки, точене та різьблене хатнє обладнання та начиння з роками стимулювали у дитини бажання майструвати щось самому. Якщо дівчатка наслідували материнський хист у ткацтві, вишитті чи готуванні їжі, то хлопці опановували чоловічі професії, серед яких одне з почесних місць належало ремеслам, пов'язаним з обробкою дерева. Так навколишня природа та вікові уподобання

горян формували потяг молоді чоловічої статі до професій, пов'язаних із лісорозробкою, деревообробкою, будівництвом споруд, виготовленням сільськогосподарського та ремісничого реманенту й інструментарію, меблів, посуду, речей декоративно-ужиткового характеру[11, с.30-32]. Розвиток саме цих чоловічих ремесел зумовлювався специфікою природно-економічних умов краю, де робота з деревиною, поруч із скотарством, ставала пріоритетним трудовим заняттям [8, с.91-93].

Професія народних майстрів будівничої справи здавна була однією з найбільш соціально значущих. Працею цих майстрів формувалася весь “людський”, штучно створений людиною простір будівель. У межах цих будівель проходив весь цикл сімейно-побутового життя, якому власне і слугував житловий комплекс. Спеціальні архітектурні споруди відповідали функціям суспільно-громадського життя, громадським виробничим процесам, мали церковно-релігійне призначення. Кожній з багатогранних форм людської діяльності відповідав певний тип будівель, спорудження яких вимагало наявності майстрів будівничої справи [10, с.15-16].

Якщо для спорудження храмів, будівель громадського призначення в Карпатах залучались, як правило, не лише кращі місцеві, а й визнані майстри регіону, то спорудження житла було справою переважно місцевих майстрів-будівельників. Архітектура житлового будівництва, як і виготовлення знарядь праці, транспортних засобів чи пошиття вбрання, було одним з найпоширеніших традиційних видів місцевого сільського ремесла. Але цей вид діяльності не привернув належної уваги дослідників. Передусім, поза їх увагою залишився духовно-моральний, символічний та культурологічний аспект проблеми житлового будівництва. Адже дім, хата – це не лише простір для існування людини, а й місце, де витворюється культура соціальних відносин, уявлень, поглядів та уподобань, забезпечується душевний комфорт людини. Тут народжуються нові покоління, формується їх духовний світ, проходить їх соціальне становлення. У традиціях народного житлового будівництва цей

культурно-духовний аспект життєдіяльності людини відобразився надзвичайно яскраво і повно [7, с.33-34].

Кожен з етапів будівничого циклу освячений віковими традиціями, які становлять складову частину єдиного традиційно-побутового культурного комплексу українських горян. Архітектурні традиції житлового будівництва розкривають ті або інші чинники формування ареально виразних, етнографічно варіативних та локальних типів житлових комплексів.

Знання архітектурних традицій житлового будівництва в Українських Карпатах кінця XIX – поч. XX століть значною мірою розкриває механізм формування стереотипних уявлень про житлові комплекси регіону. Цей аспект досліджень є важливим фактором для цілісного сприйняття культури українського народу та її традиційно-побутової сфери зокрема. А саме: етнічної неповторності, культурних впливів і взаємовпливів і, зрештою, її місця в культурі народів світу. Виявлені архітектурні традиції дерев'яного житлового будівництва в Українських Карпатах можуть слугувати джерелознавчим матеріалом для дослідження генезису українського житла, людського житла взагалі та інших проблем, пов'язаних з будівництвом. Але головне – вони свідчать про те, що висока будівельна культура зумовлюється поєднанням у процесі виробництва виробничо-професійного і духовно-морального чинників [9, с.11-13].

Завдяки живучості архітектурних традицій в Українських Карпатах склалась добра будівельна школа. Споруди, зведені сто або й більше років тому, відзначаються не лише досконалістю форм і органічним зв'язком з природним оточенням, а й міцністю конструкцій, їх тривкістю, надійністю. На увагу заслуговують традиційні форми підготовки майстра-будівельника, його введення в процес творчості.

Архітектурні традиції свідчать про важливість збереження духовних надбань нації, їх животворного впливу на подальший поступ в усіх сферах життєдіяльності народу.

Враховання архітектурних традицій, що орієнтують на уважне ставлення до використання природних будівельних ресурсів, їх заготівлю, збереження, узвичаєні способи консервування здатне сприяти гармонізації стосунків сучасної людини з оточуючим середовищем, з природою, з космосом.

Вода в традиційній обрядовості українців Карпат (катартичний аспект) відігравала важливе значення. У родильній обрядовості такими очисними обрядами є перший купіль новонародженого й обряд «зливок» («проші» — у гуцулів). За допомогою першого з дитини змивали ознаки «чужого» і надавали ознак «свого». Для цього до купелю додавали різні предмети: гроші, олівець, зерно, квіти, інструменти. Воду виливали у таке місце, де ніхто не ходить. За другим обрядом очищувались породілля і баба-повитуха як найбільш причетні до дитини особи [5, с.12-13].

Мотив «змивання» попереднього життя простежується й у рекрутському і весільному купелях. Роль такого очисного обряду, зокрема, на Бойківщині, відігравало купання молодих на другий день після весілля. По-перше, молодим надавалося плодючості на основі магії контакту. По-друге, змивався попередній статус хлопця і дівчини. Катартичні властивості води застосовувались і в поховальній обрядовості. Тут з мерця, навпаки, намагалися змити ознаки «свого», «прилучити» до сфери «чужого». Воду, якою обмивали померлого, виливали в незахідне місце. Тут проявляється розуміння небезпеки, яку могла створювати така вода для живих (як і вода з першого купелю). З цією ж метою біля померлого залишали посудину з водою. Очисним є й обряд обмивання тих, хто сидів біля померлого чи був на похороні. З його допомогою з живих змивалися ті ознаки «чужості», яких вони набували, сидячи біля покійного. Обов'язковим є й прибирання та миття оселі [11, с.22-23].

Застосування катартичних властивостей води простежується і в календарній обрядовості. Загальнопоширеним для всієї України було купання в річці під час великих свят. Вважалося, що в цей час вода набуває особливих цілющих властивостей. На Різдво й особливо на Водохреще селяни, у яких були венеричні

захворювання або виразки, вмивалися до сходу сонця. Цей самий обряд здійснювався і в Чистий четвер. Очисний купіль у день Івана Купала був поширений у всьому слов'янському масиві. Локальним варіантом Українських Карпат було вмивання росою до сходу сонця. Тут вмивання також означає змивання попереднього стану (нечистоти, плюгавства) і набуття нового (чистоти, краси) [5, с.35].

Кожна нація, кожен народ, навіть кожна соціальна група має свої звичаї, що виробилися протягом багатьох століть і освячені віками. Але звичаї — це не відокремлене явище в житті народу, це — втілені в рух і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. А ці взаємини і світовідчуття безпосередньо впливають на духову культуру даного народу, що в свою чергу впливає на процес постання народної творчості, мистецтва. Саме тому народна творчість нерозривно зв'язана зі звичаями народу. Звичаї народу — це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а і в його історичному минулому.

Традиції українського народного виховання сформовані та відшліфовані через безперервне застосування протягом багатьох віків. Це ціла педагогічна система мистецьких поглядів, ідеалів та засобів батьківсько-материнського, а також суспільного впливу на дітей та молодь, які вимагають подальшого дослідження з використанням сучасних тенденцій розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів.

Список використаних джерел

1. Малець О., Малець Н. Народні традиції та звичаї в обрядовій культурі Українських Карпат кінця ХІХ-ХХ ст. *Вісник Закарпатської академії мистецтв*: збірник наукових праць. Ужгород, 2018. Вип. 10. С. 108–111.
2. Файник Т. М. Народні традиції дерев'яного житлового будівництва в Українських Карпатах другої половини ХІХ - початку ХХ ст.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.05 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Львів, 2000. 24 с.
3. Мушкетик Л. Г. Людина в народній казці Українських Карпат: на матеріалі оповідальної традиції українців та угорців: монографія. Київ, 2010. 318 с.
4. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ: Довіра, 1992. 414 с.
5. Гвоздевич С. Вода і вогонь у родильній обрядовості українців ХІХ – поч. ХХ ст. *Народознавчі зошити*. 1995. Зош. 1. С. 34–35.

6. Горошко Л. Новий Акрополь школа філософії, культурні і волонтерські проекти у 10 містах України. URL: <https://www.newacropolis.org.ua/uk/about>
7. Заставний Ф. Д. Українські етнічні землі. Львів: Світ, 1993. 175 с.
8. Ким М. П., Данилович Л. В. Природное и социальное в историческом процессе. *Общество и природа. Исторические этапы и формы взаимодействия*. Москва, 1981. 344 с.
9. Кирчів Р. Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність “Руської трійці” (АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М.Т. Рильського. Львівське відділення). Київ: Наукова думка, 1990. 344 с.
10. Крисаченко В. С. Природні підвалини символів та культів українського народу. *Природа і етнос*. Київ, 1994. С. 27–59.
11. Moszycki K. Woda. Kultura ludowa siołian. Cz. II. Kraków: Polska akademia umiejętności, 1934. S. 509–513.

References

1. Malets, O., and Malets, N. 2018. Narodni tradytsii ta zvychai v obriadovii kulturi Ukrainykh Karpat kintsia XIX-XX st. [Folk traditions and customs in the ceremonial culture of the Ukrainian Carpathians at the end of the 19th and 20th centuries]. *Bulletin of the Transcarpathian Academy of Arts*, 10, 108–111.
2. Fainyk, T. M. 2000. *Narodni tradytsii derevianoho zhytloвого budivnytstva v Ukrainykh Karpatakh druhoi polovyny XIX - pochatku XX st. [Folk traditions of wooden residential construction in the Ukrainian Carpathians of the second half of the 19th and early 20th centuries]*. Autoref. thesis Ph.D. history of science Lviv.
3. Mushketyk, L. H. 2010. *Liudyna v narodnii kaztsi Ukrainykh Karpat: na materiali opovidalnoi tradytsii ukrainsiv ta uhortsiv [A person in a folk tale of the Ukrainian Carpathians: based on the material of the narrative tradition of Ukrainians and Hungarians]*. Kyiv.
4. Bulashev, H. 1992. *Ukrainskyi narod u svoikh lehendakh, relihiinykh pohliadakh ta viruvanniakh [Ukrainian people in their legends, religious views and beliefs]*. Kyiv: Dovira.
5. Hvozdevych, S. 1995. Voda i vohon u rodylnii obriadovosti ukrainsiv XIX – poch. XX st. [Water and fire in the birth rituals of Ukrainians of the 19th century - beginning 20th century]. *Ethnological notebooks*, 1, 34–35.
6. Horoshko, L. Novyi Akropol shkola filosofii, kulturni i volonterski proekty u 10 mistakh Ukrainy [New Acropolis school of philosophy, cultural and volunteer projects in 10 cities of Ukraine]. Available at: <https://www.newacropolis.org.ua/uk/about>.
7. Zastavnyi F. D. 1993. *Ukrainski etnichni zemli [Ukrainian ethnic lands]*. Lviv: World.
8. Kym, M. P., and Danylovyh, L. V. 1981. *Pryrodnoe y sotsyalnoe v ystorycheskom protsesse. Obshchestvo y pryroda. Ystorycheskye etapy y formy vzaymodeistviya [Natural and social in the historical process. Society and nature. Historical stages and forms of interaction]*. Moscow.
9. Kyrchiv, R. F. 1990. *Etnohrafichno-folklorystychna diialnist "Ruskoi triitsi" (AN URSR. Instytut mystetstvoznavstva, folkloru ta etnohrafii im. M.T. Rylskoho. Lvivske viddilennia) [Ethnographic and folkloristic activity of the "Russian Trinity" (Ukrainian Academy of Sciences. M.T. Rylsky Institute of Art History, Folklore and Ethnography. Lviv Branch)]*. Kyiv: Scientific opinion.
10. Krysachenko, V. S. 1994. Pryrodni pidvalyny symboliv ta kultiv ukrainskoho narodu [Natural foundations of symbols and cults of the Ukrainian people]. *Nature and ethnicity*, 27–59.
11. Moszycki, K. 1934. *Woda. Kultura ludowa siołian. Cz. II*. Kraków: Polska akademia umiejętności.

МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

89600, м. Мукачево, вул. Ужгородська, 26

тел./факс +380-3131-21109

Веб-сайт університету: www.msu.edu.ua

E-mail: info@msu.edu.ua, pr@mail.msu.edu.ua

Веб-сайт Інституційного репозитарію Наукової бібліотеки МДУ: <http://dspace.msu.edu.ua:8080>

Веб-сайт Наукової бібліотеки МДУ: <http://msu.edu.ua/library/>